

Шевцова Л. С. Формування мовленнєвої компетентності у процесі засвоєння лексикології. – Методичний пошук: Викладацько-студентські наукові роботи з питань методики викладання мови і літератури. – Житомир: Вид-во: ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – Випуск дванадцятий. Частина І. – С. 51-57

Формування мовленнєвої компетентності у процесі засвоєння лексикології

У статті обґрунтовано необхідність формування мовленнєвої компетентності на уроках лексикології. Звертається увага на поєднання вивчення лексичного матеріалу з роботою над розвитком зв'язного мовлення. Наведено приклади таких вправ.

Ключові слова: мовленнєва компетентність, засвоєння, уроки лексикології, розвиток зв'язного мовлення.

Перепрограмування українського суспільства активно впливає на зміни в мові та методиці її навчання. Одним з таких аспектів є формування мовленнєвої компетентності на уроках української мови, в якому ключове місце відводиться створенню і збагаченню лексичного запасу учнів. Поняття мовленнєвої компетентності знаходиться в центрі уваги багатьох досліджень Ф. Бацевича, Н. Бібік, А. Ващенко, І. Єрмакова, О. Локшиної, О. Пометун, О. Савченко, Н. Хомського, А. Хуторського та інших учених. В українській лінгводидактиці до нього зверталися В. Буряк, О. Горошкіна, К. Климова, О. Кучерук, Л. Мацько, С. Омельчук, Н. Остапенко, Е. Палихата, О. Семенов, Т. Симоненко та багато інших науковців, що свідчить про актуальність цього питання.

Це не випадково, адже стратегія неперервної мовної освіти передбачає, згідно з «Національною доктриною розвитку освіти», забезпечення обов'язкового оволодіння громадянами України державною мовою: «Освіта сприяє розвитку високої мовної культури громадян, вихованню поваги до державної мови та мов національних меншин України» [4].

Формування мовленнєвої компетентності школярів актуальне також з огляду на недостатній рівень їхньої мовленнєвої підготовки, невміння застосовувати набуті мовні знання в конкретних життєвих ситуаціях.

Численні дослідження останніх років показали, що чимало учнів не вміють асоціювати словесні пари тематично пов'язаних слів та культурологічно вмотивовано використовувати словесні формули та штампи. Тому планомірна робота вчителя, спрямована на створення мовленнєвої компетентності учнів, дозволить зробити комунікативну змістову лінію динамічнішою

та суттєво вплине на формування соціокультурного, комунікативно-діяльнісного, функціонально-стилістичного аспектів учнівської активності.

Останнім часом у навчальних закладах відбувається інтенсифікація процесу навчання мовлення через упровадження різних навчальних технологій, що забезпечує свободу вибору учня щодо форм і методів навчання. Урізноманітнення видів і форм мовленнєвої роботи тільки сприятиме чіткішому та якіснішому виробленню вмінь та навичок користування мовним матеріалом, зокрема лексичним, як-от: уводити в активний словник нові слова, створювати з ними словосполучення й речення тощо.

З іншого боку, у системі шкільного вивчення української мови проводиться планомірна робота, пов'язана із засвоєнням нових слів на уроках розвитку зв'язного мовлення, що дає нам змогу говорити про подальше продовження лексичної роботи на інших уроках рідної мови.

Робота над вивченням лексики у шкільній практиці, як відомо, складається з двох частин: 1) вивчення наукових відомостей з лексикології (усвідомити значення нового слова та його лексичне значення, організувати вивчення багатозначності слів, засвоїти пряме й переносне значення, поняття про лексичний склад української мови тощо); 2) систематична й цілеспрямована робота над збагаченням словника й виробленням навичок свідомого, вмілого користування словом.

Оскільки збагачення словникового запасу залишається основним напрямом лексичної роботи, на уроках слід систематично використовувати вправи й завдання, що допоможуть виробити в учнів лексичні вміння та навички. Тому до основних видів роботи над уточненням та розширенням словника учнів відносимо лексичний аналіз мови художнього твору, виявлення невідомих слів і висловів, добір синонімів, з'ясування їхніх смислових відтінків, добір антонімів, аналіз зображувальних засобів мови художнього тексту, виконання завдань на добір слів з певним значенням та інші види роботи.

Сучасні лексичні лінгводидактичні дослідження подають вивчення слова і його значення на основі семантичних зв'язків (лексичної парадигми), тобто в ряду родо-видових відношень. Така система словниково-семантичних вправ (автор М. Баранов, в українській методиці – В.Новосьолова [5] та ін.), зорієнтована на формування навчально-мовних лексичних умінь тлумачити багатозначне слово за зразком, ураховує: 1) вправи, пов'язані з роботою над значенням слова (запис тлумачення лексичного значення; розпізнавання слова за його тлумаченням; добір слів,

що утворюють семантичне поле основного слова тощо), 2) вправи, спрямовані на попередження, знаходження, виправлення лексико-семантичних і лексико-стилістичних помилок (показ лексичної сполучуваності, відображення сфери стилістичного вживання слова тощо), 3) вправи, пов'язані з розмежуванням різних значень багатозначного слова на синтаксичній основі (зіставити два види полісемічного слова й знайти до одного з них семантичне поле, за поданим тлумаченням розмежувати різні значення слова тощо), 4) вправи, спрямовані на семантизацію значень слова на основі його семантичних зв'язків (знайти у тексті до одного із значень багатозначного слова родо-видові, синонімічні, антонімічні ряди та ін.), 5) вправи, що попереджають лексичні помилки (завчити тлумачення лексичного значення синонімів, виписати тлумачення синоніма із словника й вивчити його напам'ять та ін.), 5) вправи, спрямовані на актуалізацію семантизованого слова (скласти словосполучення, речення, написати твір-мініатюру та ін.). Формування лексичних умінь та навичок, як бачимо, проходить у тісному взаємозв'язку з розвитком зв'язного мовлення, а отже, й формуванням мовленнєвої компетентності учнів.

Узагалі навчання мови, засвоєння нових слів можливе лише на основі розвитку образного мислення учнів, їхньої уваги, пам'яті, уміння бачити факти, порівнювати їх, систематизувати, узагальнювати, конкретизувати й абстрагувати на основі відображення дійсності.

Такому підходу до викладання рідної мови сприятиме система словникових вправ, у якій розрізняємо лексичні, лексико-граматичні, лексико-орфографічні та лексико-стилістичні вправи. Чільне місце у цій системі займає лексико-стилістичний аналіз тексту, що поліпшує якість знань, умінь та навичок, формує поняття лексеми, лексичної парадигми, стилю, тексту, є засобом збагачення словникового запасу, удосконалення комунікативних умінь та навичок, попередження лексико-стилістичних помилок.

Наводимо приклади лексичної роботи для учнів 6 класу, що спрямована на формування мовленнєвої компетентності.

Вправа 1. *На конкурс краєзнавчих робіт учитель вам запропонував підготувати цікаву розповідь. Прочитайте текст, визначте його тему, дайте йому назву. До виділених слів доберіть синоніми. Коротко запишіть легенду, переказ про походження назви вашого міста, села.*

...Легенда вістить: близько 884 року улюблений дружинник і дорадник князів Аскольда й Діра Житомир не захотів

підкоритися войовничим русам, що їх привів у Київ князь Олег. Разом зі своїми воїнами лицар відійшов у древянську землю, щоб загубитися серед лісів і незалежно зажити між вільного й нікому не підлеглого люду. Воїни подалися спершу по рівній місцевості і дісталися до скелястих узвищень біля теперішнього Коростишева. Але ці узвищення були невисокі, тож воїни остаточно спинили своїх коней біля чудової долини, яку створили дві ріки: Кам'янка і Тетерів. Усе тут було незвичайне: високі скелі і стрімкі кручі берегів, довкола повні дичини ліси і особлива краса краєвиду.

Наші предки вмiли вибирати місця для поселень, і те, що комонники Житомира обрали собі місцем опiлля саме ці горби, нікого не здивує: повз такі місця байдуже не проходять. Отже, вістить легенда, на високій скелі над рікою Кам'янкою лицар заснував поселення і назвав його власним ім'ям.

Валерій Шевчук

Додатково пояснити значення слів: дорадник, дружинник, узвищень, комонники.

Вправа 2. *Ознайомтеся з текстом, у якому є діалектизми. Знайдіть їх. У якій місцевості вони вживаються? Наведіть приклади діалектизмів вашої місцевості. Розпитайте про ці слова у своїх родичів чи знайомих. Побудуйте розповідь з використанням діалектизмів. Запишіть цю розповідь літературною мовою.*

Теплим весняним ранком Іван ішов у полонину. Ліси ще дихали холодками, гірські води шуміли на скоках, а плай радісно піднімався угору поміж воринням. По далеких горбах самотіли тихі гуцульські осередди, вишневі од смерекового диму, яким прокурились, гострі дашки оборогів з запашним сіном, а в долині кучерявий Черемош сердито поблискував сивиною та світив попід скелі недобрим зеленим вогнем. Ніжно дзвеніла над ним хвоя смерек, змішавшись з шумом ріки, сонце наляло золотом глибоку долину, зазеленило трави, десь курився синій димок од ватри... З подри, де сохнуть великі круглі буханці будзу, повіває на ватага вітер, але не можна прогнати зі стаї запаху вугля, сиру і овечої вовни.

З тв. М. Коцюбинського

Вправа 3. *Назвіть слова, які можна використати для опису економічної ситуації в Україні. Вживайте для опису наведені нижче слова.*

Продаж товарів, економіка, баланс, економія, експорт, імпорт, ринок, мито, послуги, борг, банк, стабільність, інвестиції, біржа, торгівля.

Вправа 4. *Прочитайте вірш. Розкажіть, про що він. Яка*

його головна думка? Визначте, в якому (прямому чи переносному) значенні вжито виділені курсивом слова.

Діамант дорогий на дорозі лежав,-
Тим великим шляхом люд усякий минав,
І ніхто не пізнав діаманта того.
Йшло багато людей і топтали його,
Але раз тим шляхом хтось чудовний ішов,
І в пилу на шляху діамант він знайшов...
Так в пилу на шляху наша мова була,
І мислива рука її з пилу взяла.
Полюбила її, обробила її,
Положила на ню усі сили свої,
І в народний вінець, як в оправу, ввела,
І, як ясну зорю, вище хмар піднесла...

В.Самійленко

Вправа 5. У наведеному фрагменті вірша В.Самійленка «Вечірня пісня» знайдіть слова, вжиті у переносному значенні.

Тихесенький вечір
На землю спадає,
І сонце сідає
В темнесенький гай.
Ой сонечко ясне,
Невже ти втомилось,
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!
Світи ще годину,
Бо рано ще спати,
Милуй нас, як мати,
Теплом обгортай.
Ой сонечко ясне,
Невже ти стомилось,
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!

Вправа 6. Прочитайте і перепишіть вірш. Поясніть значення підкреслених слів. Доберіть до них синоніми.

Красо України, Подоля!
Розкинулось мило, недбало!
Здається, що зроду недоля,
Що горе тебе не знавало!
Онде балочка весела,
В ній хороші, красні села,
Там хати садками вкриті,
Срібним маревом повиті,
Коло сел стоять тополі,

Розмовляють з вітром в полі...

Леся Українка

Вправа 7. *Спишіть. Знайдіть слова для позначення кольору. Якими частинами мови вони виражені? Чи завжди у тексті ці слова називають лише колір?*

1) Попереду й справді *заголубіло* – лежала між городів та дерев тонка та звинна річка. 2) Каструля доливалася – все це було залито вечірнім сьйвом у *малинових* півтонах; заспокоєні кози лягали серед двору й опускали втомлені голови. 3) За вікном цвів *срібно-синій* сутінок. 4) Стара мовчала. Була темна й важка, *сіра* й нерушна. 5) Анатоль тепер був для неї як *сіра* пляма. 6) Коли внучка переступила поріг, стара побачила, що горять у неї на щоках *землисто-малинові* рум'янці. 7) Спершу Галя тільки байдужно відзначала появу джигуна на горі, через кілька днів вона вже *червоніла*, а вранці шкіра в неї на обличчі ставала *молочно-біла*. 8) Він побачив, як вилітає з *голубого* безмежжя Вітер, котрий народився серед полів та сосен, а спершу був і сосною, й стеблом. 9) Запахло *золотим* деревом – світ з *червоного* ставав *блідаво-фіалковий*, як той сутінок, в якому повертався він од Олександри Панасівни. 10) *Темний* острах спалахнув у серці Галі: побачила непроглядну *темінь* і відчула подих *чорного* вітру. 11) Сонце аж виходило з себе – сипало *жовтим* золотом, від того тремтіла ніжна шовкова *блакить*, все мерехтіло й дихало. 12) Володимирові незвідь від чого здалося, що він знав раніше й цього *сивого*, й ту *ясно-синю* жінку над урвищем. 13) А може, був то *яскраво-золотий* кінь, що біжить через *жовту* галявину, щоб зустріти його. 14) Весь світ бачив у *жовтому* світлі, у тій болючій доброті (З творів В.Шевчука).

Перелік подібних вправ можна продовжити, адже шкільна програма скеровує вчителя на творчий підхід до створення завдань із залученням літературного матеріалу. Разом з тим очевидно, що врахування комунікативного підходу до створення завдань покращить засвоєння лексичного матеріалу, а також вплине на формування мовленнєвої компетентності учнів. Тому варто розробляти та впроваджувати у практику лексичні вправи, побудовані на основі роботи над розвитком зв'язного мовлення. Ефективність запровадження такої роботи є очевидною та необхідною.

Розгляд наведеного матеріалу слід продовжити на більшому фактичному матеріалі, зосередити увагу на основних процесах формування окремих видів мовленнєвої діяльності у поєднанні з вивченням нових слів.

Formation of language competence in the process of lexicology

assimilation

The article proves the necessity of formation of language competence at lexicology lessons. Attention is paid to combination of lexical material studying with working on continuous speech development. Examples of such exercises are provided.

Key words: language competence, assimilation, lexicology lessons, development of continuous speech.

Використана література:

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф.С.Бацевич.– К.: ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
2. Голуб Н. Збагачення мовлення власне українською лексикою / Н.Б.Голуб // Українська мова і література в школі. – 2000. - №1. – С.4-8.
3. Мацько Л. Аспекти мовної особистості у перспективі педагогічного дискурсу / Л.І.Мацько // Дивослово. – 2006. - №7. – С.2-4.
3. Методичні рекомендації щодо вивчення української мови в загальноосвітніх навчальних закладах у 2009-2020 н. р. // Українська мова і література в школі. – 2009. - №4. – С.2-10.
4. Національна доктрина розвитку освіти (17 квітня 2002 р.) [Електронний ресурс] : Режим доступу: [http:// zakon.rada.gov.ua/](http://zakon.rada.gov.ua/)
- 5.Новосьолова В. Вивчення слова і його лексичного значення у школі / В.Новосьолова // Українська мова й література в школі. – 2001. - №6. – С. 8-10.
6. Українська література. Хрестоматія. 11 клас / О.І.Борзенко, М.П.Сподарець. – Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2005. – С. 699 - 747.
7. Хрестоматія з української літератури. 8-9 клас. / Упоряд. Н.Левчик, О.Камінчук. – К.: ТОВ «ЛДЛ», 2002. – 960 с.
8. Шелехова Г. Концептуальні засади навчання української мови в профільній школі (академічний рівень) / Г.Т.Шелехова // Українська мова і література в школі. – 2008. - №6. – С.2-5.